

Makale Geliş | Received: 01.05.2025
Makale Kabul | Accepted: 08.10.2025
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1688679

Mustafa TANRIVERDİ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat-TÜRKİYE
Tokat Gaziosmanpaşa University, Science and Letters Faculty, History Department, Tokat-TURKIYE

ORCID: 0000-0001-5125-8341

mustafa.tanriverdi@gop.edu.tr

Mikail DEVEBAKAN

Dr. | PhD

Tokat-TÜRKİYE | Tokat-TURKIYE

ORCID: 0000-0001-7654-7027

mikaildbkn@gmail.com

Feth Ali Şah Dönemi: İran-İngiltere İlişkilerinde Hindistan ve Hacı Halil Han Kazvinî Olayı

Öz

Hindistan; sahip olduğu zengin doğal kaynakları, stratejik coğrafi konumu ve köklü tarihsel mirası nedeniyle tarih boyunca büyük güçlerin ilgisini çeken ve hâkimiyet kurmak istedikleri önemli bir bölge olmuştur. Özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere'nin doğuya yönelik yayılmacı politikaları çerçevesinde Hindistan; yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda askerî ve siyasi açıdan da hayati bir coğrafya olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, İngiltere'nin Hindistan üzerindeki nüfuzunu artırmak istemesine ve bu amaca hizmet edecek yeni stratejik açılımlar aramasına neden olmuştur. Bu bağlamda Hindistan'a giden yolda bir geçiş noktası konumundaki İran, İngilizler açısından vazgeçilmez bir jeopolitik öneme sahip olmuştur. İran coğrafyasının kontrolü ya da bu ülke ile kurulacak dostane ilişkiler, İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarını güvence altına almak bakımından büyük önem arz etmiştir. İngiltere'nin bu stratejik hesaplamalar doğrultusunda İran ile diplomatik ilişkiler kurma yönündeki ilk adımlarından biri, Sir John Malcolm başkanlığında İran'a gönderilen diplomatik heyetle gerçekleşmiştir. Malcolm'un diplomatik misyonu yalnızca siyasi ilişkiler kurmakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda İran'da İngiltere'ye yönelik bir ittifak zemini oluşturmaya da hizmet etmiştir. İran ise aynı dönemde kuzeyde artan Rus tehdidi karşısında İngiltere ile kurulacak müttefiklik ilişkisini güvenlik açısından bir sigorta olarak görmüştür. Bu karşılıklı menfaatler çerçevesinde İngiltere'nin teklifiyle İran'dan Hindistan'a resmî bir temsilcinin gönderilmesine karar verilmiş ve bu görev Hacı Halil Han'a verilmiştir. Ancak bu diplomatik sürecin trajik bir noktaya evrilmesi, Hindistan'a gönderilen İran elçisi Hacı Halil Han'ın öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bu makalede Kaçar Hanedanı'nın ikinci hükümdarı Feth Ali Şah döneminde İran-İngiltere ilişkilerinde Hindistan'ın stratejik konumu, İngiltere'nin bu bölgedeki politikaları ve söz konusu elçilik hadisesi detaylı şekilde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, İngiltere, Hindistan, Hacı Halil Han Kazvinî.

The Era of Fath Ali Shah: India and the Incident of Haji Halil Khan Qazvini in Iran-England Relations

Abstract

India has been an important region that has attracted the attention of major powers throughout history and that they have sought to dominate due to its rich natural resources, strategic geographical location and deep-rooted historical heritage. Especially since the late 18th century, India has been considered a vital geography not only economically but also militarily and politically within the framework of England's expansionist policies towards the East. This situation led England to seek to increase its influence over India and to explore new strategic initiatives to achieve this goal. In this context, Iran, which served as a transit point on the route to India, held indispensable geopolitical importance for the England. Control over Iran's geography or the establishment of friendly relations with this country has been of great importance in securing England's interests in India. One of the first steps taken by the England towards establishing diplomatic relations with Iran in line with these strategic calculations was the diplomatic delegation sent to Iran under the leadership of Sir John Malcolm. Malcolm's diplomatic mission was not limited to establishing political relations, but also served to create a basis for an alliance with the England in Iran. Iran, on the other hand, viewed the alliance with the England as a security guarantee against the growing Russian threat in the north during the same period. Within the framework of these mutual interests, it was decided to send an official representative from Iran to India at the suggestion of England, and this task was assigned to Haji Khalil Khan. However, this diplomatic process took a tragic turn when Haji Khalil Khan, the Iranian ambassador sent to India, was assassinated. This article examines in detail the strategic position of India in Iran-England relations during the reign of Fath Ali Shah, the second ruler of the Qajar dynasty, England's policies in the region, and the aforementioned embassy incident.

Keywords: Iran, England, India, Haji Khalil Khan Qazvini.

Giriş

Hindistan, tarih boyunca sahip olduğu zenginlikler ve stratejik konumuyla hem kadim uygarlıkların hem de modern dönemdeki Batılı sömürgeci güçlerin ilgisini çeken önemli bir coğrafya olmuştur. Dünya tarihinde yaşanan birçok siyasi, ekonomik ve askerî olayın temelinde Hindistan'a hâkim olma arzusu yatmaktadır (Doğan & Erdoğan, 2017, s. 839-840). Bu coğrafya gerek Doğulu gerekse Batılı devletlerin egemenlik mücadelesine sahne olmuş; bu devletler, Hindistan'da egemenlik kurmak ve bu egemenliklerini koruyarak başka bir güçle paylaşmamak için yoğun bir mücadele yürütmüşlerdir. Bu süreçte ticaret, diplomasi ve savaş, söz konusu mücadelenin temel araçları olarak öne çıkmıştır. Hindistan'da önce Portekizliler, ardından sırasıyla Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar, Avrupa'nın Hindistan ile olan ticaretinde söz sahibi olmak ve bu ticareti kontrol altına almak için kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdi. Portekiz, Hollanda ve Fransa'nın Hindistan'daki varlıkları nispeten kısa süreli olmasına rağmen, İngiltere'nin Hindistan'daki egemenliği 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmüştür (Bulut, 2003, s. 105). İngiltere'nin Hindistan'daki uzun süreli egemenliği, Hindistan'a yönelik politikalarının başarısıyla açıklanabilir. İngiltere, Hindistan'a başka bir gücün yaklaşmasını önlemek için iki temel strateji izlemiştir. Bir yandan İran üzerinde güçlü bir nüfuz kurarken, diğer yandan Hindistan'ın güvenliği için kilit nokta konumunda bulunan Afganistan'da güçlü ve istikrarlı bir yönetimin oluşmasını engellemeye çalışmıştır (Alkaç, 2023, s. 54). Bu stratejiler, İngiltere'nin Hindistan'daki egemenliğini koruma noktasında kilit bir rol oynamıştır.

Bu çalışmada İran ile İngiltere arasındaki ilişkilerin başlangıç sürecini etkileyen faktörlerin tespit edilmesine odaklanılmıştır. Bu amaçla Farsça ve İngilizce farklı telif ve inceleme eserleri titizlikle incelenmiş, elde edilen bulgular ışığında ilişkilerin şekillenme sürecine dair çıkarımlar yapılmıştır. Çalışmanın bir diğer odak noktası, Feth Ali Şah döneminde (1797-1834) İngiltere tarafından İran'a gönderilen Sir John Malcolm'un diplomatik girişimleri ve onun önerisi doğrultusunda, İran yönetimi tarafından Hindistan'a gönderilen Hacı Halil Han'ın Bombay'da yaşanan bir çatışma sırasında meydana gelen trajik bir olay sonucu hayatını kaybetmesi olmuştur. Bu olayın İran-İngiltere ilişkilerine olan etkileri ve İngiltere'nin bu krizi yönetmek, ilişkilerdeki olası bozulmaları engellemek için aldığı önlemler derinlemesine ele alınmıştır.

Araştırma, betimsel araştırma deseni temelinde kurgulanmış olup içerik analiz yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Ayrıca nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak dönemin Farsça birincil kaynakları ve yabancı diplomatların görev raporu niteliğindeki sefernameleri analiz edilmiş, bu sayede dönemin siyasi atmosferine dair kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır.

1. Hacı Halil Han'ın Elçiliğine Kadar İran-İngiltere İlişkilerinde Hindistan

1501 yılında İran'da Safevî Hanedanı'nın iktidara gelmesiyle birlikte Avrupa'nın önemli devletleri İran ile ilişkiler kurmaya başladılar. Bu ilişkiler başlangıçta büyük ölçüde ticari çıkarlara dayanıyordu. Ancak hanedanın ilerleyen dönemlerinde İngiltere, Rusya ve Fransa İran'a siyasi açıdan da ilgi göstermeye başladılar. İngiltere, doğudaki Portekiz hâkimiyetine karşı rekabet etmek amacıyla 1600 yılında Doğu Hindistan Şirketi'ni kurarak İran'da ekonomik nüfuz elde etmeye çalıştı. Öte yandan, coğrafi yakınlık ve komşuluk avantajıyla Rusya, İngiltere'den daha önce İran'da varlık göstermişti. Özellikle Çar Petro'nun hükümdarlık döneminde İran-Rusya ilişkileri ticaretten siyasete evrildi. Bu süreçte, İngiltere ve Rusya arasındaki ticari rekabet de giderek siyasi bir boyut kazandı (Kâimmakâm, 1947, s. 16; Piri, 2011, p. 119; Malcolm, 1826, p. 12-13). Çar Petro'nun ölümünden sonra halefleri onun izinden giderek Basra Körfezi ve Hindistan'a ulaşmak için yoğun çaba harcadılar. Çar Petro, vasiyetinde haleflerinden bu hedefleri gerçekleştirmelerini istemişti. Çar vasiyetinde şunları aktarmıştı: *Tüm dünyanın efendisi olmak ve Asya ile Avrupa'nın bazinelerine erişmek için Konstantinopolis ve çevresini ele geçirmek gerekir.*" Ardından şu ifadelerle yer vermişti: *"Gürcistan ve Kafkasya'yı tereddüt etmeden himayenize almanız ve İran Şahı'nı kendi denetiminiz altına almanız elzemdir. Bundan sonra Hindistan'a yönelmelisiniz, çünkü orası hem çok büyük bir ülke hem de ticaret için en iyi pazardır.*" (Taçbehş, 1983, s. 10-11; Kurat, 1987, s. 295-296). Bu vasiyet, Rusya'nın güneydeki genişleme politikalarını ve stratejik hedeflerini şekillendiren bir rehber niteliği taşıyordu.

XVIII. yüzyılın sonlarında Fransa, Asya da dâhil olmak üzere Doğu'da nüfuzunu genişletme girişiminde bulunmuştu. Bu durum, İngiltere için ciddi bir endişe kaynağıydı; zira Fransa'nın bölgedeki varlığı, özellikle Hindistan gibi İngiltere'nin önemli sömürgelerine yönelik büyük bir tehditti. Napolyon döneminde Fransa Hindistan'ın İngiltere açısından stratejik bir *demir kapı* olduğunun bilincine varmıştı. Napolyon, Hindistan'a kuvvet göndermenin İngiliz gücünü zayıflatıp yok edebileceğini düşünmekteydi. Bu stratejik anlayış, iki ülke arasında Doğu'da giderek artan bir rekabete neden oldu (Piri, 2011, p. 120; Malet & Isaac, 1983, s. 504-506).

Safevîler sonrası İran, sürekli değişen ve istikrarsız hanedanlıkların egemenliğine sahne oldu. Bu hanedanlıklar ya iç çekişmelerle ya da dış savaşlarla uğraşmak zorunda kaldıkları için kalıcı bir istikrar veya süreklilik sağlayamadılar. Afşar ve Zend hanedanları, İran tarihindeki kısa dönemleri adlarına kaydetmiş olsalar da uzun ömürlü ve merkezî bir hanedanlık oluşturacak yapıya dönüşmedi. Bu nedenle yerel güçler tam olarak itaat altına alınamadı ya da bu itaat sürdürülebilir hâle getirilemedi. Sonuç olarak yerel güçler tam anlamıyla kontrol altına alınamadı. Bu dönemde İran, hükümetlerin ardı ardına değişmesi ve iç savaşların yanı sıra dış saldırılar nedeniyle kriz içinde ve yarı harap bir ülkediydi. Napolyon tarafından İran'a gönderilen Fransız General Gardanne İran'a dair kaleme aldığı eserinde İran'ın düşük nüfuslu ve fakir bir ülke olduğunu, iç savaşlar nedeniyle tarımın zarar gördüğünü, ticaretin de neredeyse yok denecek kadar azaldığını aktarmıştır (Gardanne, 1983, s. 167).

Kaçarlar, İran'ın yukarıda tasvir edilen kriz ve istikrarsızlık koşullarında güç iddiasında bulunan bir aşiret olarak konumlarını Ağa Muhammed Han Kaçar'ın liderliği altında sağlamlaştırdılar. Ağa Muhammed Han'ın iç savaşları bastırması ve ardından düzenlediği dış seferler, Kaçar aşiretini güç hiyerarşisinde yeni bir yere taşıdı. Bu dönemde İran, sömürgeci güçlerin diğer ülkelerde daha fazla nüfuz elde etmek, güçlenmek ve zenginliklerini artırmak için her gün yeni yöntemler geliştirdiği bir küresel rekabet merkezi haline geldi. İran'ın stratejik konumu, bu ülkeyi daha fazla ilgi odağı hâline getirmişti. İran, bir anlamda Doğu ile Batı'nın bağlantı noktası ve o dönemin deyimiyle *Hindistan'ın kapısı* olarak kabul ediliyordu. Bu stratejik konumu nedeniyle, sömürgeci güçler İran'a yöneldi. Fransız Devrimi'nin ardından Napolyon, imparator olarak taç giydi ve dünya siyasetinde kendine özel bir yer edinmeye çalıştı. Bu hedefin en belirgin unsurları, geniş sömürge alanlarına sahip olmak ve üstün bir askerî güç sergilemektir. Napolyon, Fransız İmparatorluğu'nun hem ekonomik hem de askerî gücünü artırmanın ve küresel bir güç hâline gelmenin yolunun Hindistan'a ulaşmaktan geçtiğine inanıyordu (Hairî, 1986, s. 243). Bu doğrultuda stratejik planlarını şekillendirerek Hindistan'a erişimi sağlamak ve bölgedeki diğer güçlerle rekabet etmek için çeşitli adımlar atmıştır.

İngiltere'nin sömürgecilik geçmişi, İran'daki varlığından çok daha eskiye dayanmaktadır. İki devlet arasındaki ilişkiler köklü bir geçmişe sahiptir. İlk temaslar Moğolların İran'a hâkim oldukları dönemde başlamıştır. İngiliz Kralı I. Edward, 1289'da Geoffrey of Langhley başkanlığında 17 kişilik bir heyeti, İran'da bulunan Argun Han ile görüşmek üzere göndermiştir. Ancak heyet İran'a ulaştığında, Argun Han hayatını kaybetmiş olduğundan, görüşmeler Geyhatu ile gerçekleştirilmiştir. Bu temasın ardından, iki ülke arasında 1562 yılında Antony Jenkinson'un İran'a gönderilmesine kadar geçen yaklaşık 259 yıl boyunca herhangi bir irtibat kurulmamıştır (Mahmud, 1947, s. 1-2; Mirza Salih, 2000, s. 1-2). Ancak bu dönemde İran'ın güçlü siyasi ve askerî yapısı, İngiltere'nin doğrudan müdahalesini büyük ölçüde engellemiş ve ilişkiler daha çok ticaret eksenli olmuştur. İngiltere'nin, Portekizlilerin Basra Körfezi'nden çıkarılması gibi olaylarda bir müttefik olarak İran'a destek vermesi, bu ülkenin iç işlerinde nüfuz sahibi olduğu anlamına gelmiyordu. Şah Abbas döneminde, İngiltere'nin Hindistan'daki varlığını güçlendirmek amacıyla Basra Körfezi'ne ilgisi artmış, bu durum Safevîler ile İngiltere arasında bir yakınlaşmaya zemin hazırlamıştır. Şah Abbas, Basra Körfezi üzerindeki Portekiz tekeli sona erdirmek istemiş ve bu amacını gerçekleştirmek için İngiltere ile ticari ve askerî iş birliklerine yönelmiştir. Portekiz, bu gelişmelere karşı ilk etapta İngiltere'nin Basra Körfezi'ne girişini engellemeye çalışsa da İngiltere'ye karşı yenilgiye uğramıştır. Bu yenilginin ardından Portekizliler, İran limanlarına saldırarak Şah Abbas ile İngiltere arasındaki iş birliğini baltalamaya çalışmıştır. Ancak Şah Abbas, bu saldırılara karşı İngiltere'nin desteğiyle harekete geçmiştir. İngilizlerin yardımıyla Hürmüz'de

Portekizlilere karşı bir saldırı düzenlemiş ve Portekizlileri Hürmüz'den çıkartarak 1622'de Basra Körfezi'ndeki Portekiz egemenliğine son vermiştir. Bu olay, İran-İngiltere iş birliğinin önemli bir askerî başarısı olarak tarihe geçmiştir (Bayur, 1987, s. 83).

Afşar ve Zend dönemlerinde de İngiltere'nin İran üzerindeki etkisi sınırlı kalmış, bu dönemde ilişkiler ciddi bir hâkimiyet veya müdahale boyutuna ulaşmamıştır (Mahmud, 1947, s. 1-5). Bununla birlikte, Nadir Şah Afşar ve Kerim Han Zend dönemlerindeki kısa süreli güç gösterileri dışında, haleflerinin beceriksizliği, bu hanedanların kısa ömürlü olması ve komşu ülkelerin müdahale ve saldırıları, İngiltere gibi fırsat kollayan büyük güçlere zemin hazırladı. İngiltere için en önemli konu Hindistan'ı korumak ve özellikle Rusya ve Fransa gibi rakiplerinin İran ve Hindistan üzerindeki nüfuzunu engellemektir (Ferhemendzade, 2021). Bu dönemde İngiltere hem Avrupa'da hem de Hindistan'da ciddi tehditlerle karşı karşıya kaldı. Avrupa'da Napolyon, İngiltere'ye karşı bir dizi askerî ve diplomatik hamlelerle diğer Avrupa ülkelerini İngiliz çıkarlarına karşı kıskırtmış, bu durum İngiltere'nin kıtadaki etkisini zayıflatmaya yönelik bir strateji oluşturmuştu. Hindistan'da ise İngiltere, henüz tam anlamıyla istikrar sağlayamamıştı. Yerel güçlerin direnişi ve Afganistan üzerinden Hindistan'a yönelen Zaman Şah gibi aktörlerin tehditleri, İngiltere'yi Hindistan'da hem iç hem de dış tehlikelere karşı zorlu bir mücadeleye sürüklemiştir (Naibyan, 1994, s. 41). Bu süreçte İngiltere hem Asya'da hem de Avrupa'da konumunu korumaya çalışırken güçlerini bölmek ve geniş bir coğrafyada etkinlik göstermek zorunda kalmıştır.

İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki varlığı, Kaçarlardan önceye dayanır. Hindistan'a ulaşan her türlü yolu kontrol etme çabası, İngiltere için bu tarihten önce başlamış ve hâlâ devam etmektedir. Ağa Muhammed Han'ın iç karışıklıklarla meşgul olması ve hükümdarlığının kısa sürmesi, ardından Feth Ali Şah'ın güney sularına karşı ilgisizliği ve kayıtsızlığı, İngilizlerin bu bölgede kalıcılığını ve etkinliğini daha da artırmıştır. İngiltere'nin Rusya'nın bölgedeki varlığından duyduğu endişenin temelinde onların nihai hedefi olan sıcak denizlere, ardından Hindistan'a ulaşma arzusu yatmaktaydı. Bunun dışında İran'ın kendisi de İngiltere'nin veya başka bir sömürgeci gücün dikkatini çekecek önemli çıkar ve ayrıcalıklara sahipti. İran'ın kârlı ticaret piyasası ve stratejik konumu, sanayi devrimine doğru ilerleyen İngiltere'nin nazarını çekti. Yine de İngiltere için İran, her şeyden önce Hindistan'a açılan bir kapı olarak önemliydi. Bu nedenle İngiltere, aslında Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla İran'da daha fazla nüfuz elde etme yollarını bulmak hedefindeydi. 1798 yılında Doğu Hindistan Şirketi'nin Buşehr'de ikamet eden temsilcisi Mehdi Ali Han Bahadır Ceng, değerli hediyelerle birlikte Kaçar sarayına gönderildi. Mehdi Ali Han, Horasan kökenli İran asıllı bir İngiliz vatandaşıdır. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi adına görev yapmıştır. İran ile İngiltere arasındaki ilişkilerde bir aracı rolü üstlenmiş ve Buşehr'deki temsilcilik görevini yürütmüştür (Bina, 2004, s. 87). Onun Horasan kökenli olması, İngiltere'nin bölgede yerel bağlara dayalı bir nüfuz stratejisi izlediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Mehdi Ali Han, Tahran'da Feth Ali Şah ile görüşmüş ve bu görüşmede, şirketin Afganlara karşı harekete geçilmesi yönündeki taleplerini şahın dikkatine sunmuştur. Bunun üzerine 1800'de Feth Ali Şah, büyük bir orduyla Horasan'a doğru harekete geçti. Bu gelişme, Afgan hükümdarı Zaman Şah'ı etkiledi ve Hindistan sınırına konuşlandığı askerlerin bir kısmını geri çekerek Herat'a yönlendirmesine neden oldu. Her ne kadar Feth Ali Şah'ın Horasan'a yaptığı asker sevkıyatı İran için somut bir başarıya dönüşmese de İngiltere açısından son derece olumlu sonuçlar doğurdu. Zaman Şah'ın Hindistan'a yönelik tehdidi bu sayede bertaraf edilmiş oldu ve İngiltere'nin Hindistan'daki pozisyonu daha da güçlendi (Bina, 2004, s. 87-88). Bu gelişmeler, İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarını koruma ve Afgan tehdidini bertaraf etme çabalarının bir parçasıdır. Bu minvalde Mehdi Ali Han'ın İran'a gönderilmesinin bir diğer önemli sebebi, Rusya'nın bölgedeki varlığını gözlemlemek ve faaliyetlerini yakından izlemektir. Bunun yanı sıra, Fransa'nın bölgeye sızma girişimlerinden kaynaklanan endişeler de bu görevin arkasındaki nedenler arasında bulunuyordu (Hurmuci, 1965, s. 12; Mahmud, 1974, s. 28-29; Hidayet, 2001, s. 7490). İngiltere, hem Rusya'nın genişleme politikasına karşı dikkatli olmak hem de Fransa'nın bölgede nüfuz kazanmasını engellemek amacıyla bu diplomatik hamleleri yapmıştır.

Feth Ali Şah döneminde İngiltere'yi İran ile yakın ilişkiler kurmaya teşvik eden bazı önemli faktörler vardır. Bu faktörler arasında, Hindistan'da patlak veren Tîpû Sultan'ın isyanı, Afganistan'da güç kazanan Zaman Şah'ın Hindistan'a yönelik saldırı tehditleri ve Fransa'nın Napolyon liderliğinde sömürgecilik yarışına katılarak bölgede artan etkisi sayılabilir. İngiltere, bu gelişmeler karşısında İran'ı stratejik bir müttefik olarak görmüş ve bölgedeki çıkarlarını korumak amacıyla İran ile ilişkilerini güçlendirme yoluna gitmiştir (Karadeniz, 2019, s. 51-52; Piri, 2011, p. 121). İngiltere'nin bu dönemde İran ile ilişkileri, büyük ölçüde sömürgecilik temelli çıkarlar üzerine şekillenmiştir. İran coğrafyasının Hindistan'a komşu olması ve bir geçit görevi görmesi, İngiltere için bölgeyi vazgeçilmez kılmıştır. Bu ilişkiler, İran'ın aleyhine sonuçlar doğurmuş; İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını koruma ve genişletme çabaları, İran'ın siyasi istikrarını ve ekonomik durumunu olumsuz yönde etkilemiştir. Neticede İran, İngilizlerin müdahaleci politikaları nedeniyle büyük kayıplar yaşamış ve dış etkilere karşı savunmasız hâle gelmiştir (Verheram, 1988, s. 212; Karadeniz, 2020, s. 299-300).

Napolyon'un yükselişiyle birlikte Fransa'nın sömürgecilik yarışına katılması, İngiltere'yi hemen harekete geçirdi. Bu kapsamda, İngiltere Sir John Malcolm'u, İngiliz ve Hintlilerden oluşan beş yüz kişilik bir heyetle Hindistan'dan İran'a gönderildi. Malcolm ve heyeti 29 Aralık 1799 Pazar günü Bombay limanında gemiye binerek İran'a doğru hareket etti (Nevaî, 1985, s. 44-45). Malcolm'un görevi, Mehdi Kulu Ali Han'ın misyonuyla büyük ölçüde benzerlik taşıyordu. Görevi; Feth Ali Şahı Afganlara karşı harekete geçmeye ikna etmek, Fransızların bölgede nüfuz kazanmasını engellemek ve aynı zamanda İran ile İngiltere arasındaki ticari ilişkileri güçlendirmektir. Bu girişim, İngiltere'nin İran'daki stratejik nüfuzunu artırma çabalarının önemli bir adımı olarak görülür. 1 Şubat 1800 tarihinde Buşehr'e ulaşan Malcolm ve heyetine mihmandarlık görevi, İran tarafından Feth Ali Han Nuri'ye tevdi edildi. İngiliz heyetinin Tahran'a varışlarına kadar geçtiği şehirlerde resmî törenler düzenlenmiştir (Sykes, 1915, p. 398-399; Watson, 1975s. 123-124; Hidayet, 2003, s. 7499). Heyet, benzersiz bir şekilde karşılanmış ve bu olay, heyette yer alan William Hollingbery tarafından kaleme alınan *A Journal of Observations, Made During the British Embassy to the Court of Persia in the Years 1799, 1800 and 1801* adlı eserde detaylı bir şekilde aktarılmıştır (Hollingbery, 1814). Hollingbery (1984), bu karşılamayı şu ifadelerle anlatmıştır:

İsfahan'a dokuz mil kala bir kervansaraya yerleştik. Burada düzenli bir grup hâlinde ilerlemek üzere hazırlıklarımızı tamamladık. Bir mil kadar ilerledikten sonra, İsfahan Beylerbeyi'nin kardeşi ve oğlu, beraberlerinde yaklaşık bin süvari ve üç-dört bin piyade ile birlikte bizi karşılamak için geldiler. Bunun yanı sıra, bizi görmek için toplanan yaklaşık otuz bin kişilik meraklı bir halk kalabalığı da bulunmaktaydı. Karşılama oldukça görkemli ve dikkat çekiciydi; hem askerî bir düzen hem de halkın yoğun ilgisi bu karşılamayı unutulmaz kıldı (s. 58).

Malcolm, Buşehr'de yaklaşık dört ay kaldıktan sonra Şiraz ve İsfahan üzerinden Tahran'a doğru hareket ettiğinde maiyeti 500 kişiden fazlaydı. Malcolm ve heyeti, Tahran'a ulaştığında da büyük bir törenle karşılandı. İran sarayının ihtişamına uygun bir şekilde düzenlenen bu karşılama, İngiltere'nin diplomatik misyonunun önemini vurgulamış oldu. Malcolm, 16 Kasım 1800 tarihinde huzura çıktığında beraberinde getirdiği değerli hediyeleri İran Şahı Feth Ali Şah'a ve saraydaki önemli devlet adamlarına takdim etti. Bu hediyeler, İngiltere'nin İran ile olan ilişkilerine verdiği önemi göstermek ve dostane bağları güçlendirmek amacıyla seçilmişti. Malcolm, Doğu Hindistan Şirketi adına Kaçar hükümetiyle gerçekleştirdiği görüşmeler sonucunda İran sarayını temsilen Hacı İbrahim Han Kelânter ile biri ticari, diğeri siyasi/askerî olmak üzere iki anlaşma imzaladı (Markhan, 1988, s. 41-42; Watson, 1975, s. 123-124; Mirza Salih, 2000, s. 27). Bu anlaşmalar, İngiltere'nin İran'daki stratejik çıkarlarını korumak ve iki taraf arasında daha güçlü bir ilişki tesis etmek amacıyla yapıldı. Özellikle ticari anlaşma, İngiltere'nin bölgedeki ekonomik nüfuzunu artırmayı hedeflerken, siyasi anlaşma ise Fransız etkisinin engellenmesini ve Afgan tehdidine karşı İran'la iş birliğini içeriyordu.

İngiltere ile yapılan siyasi antlaşmada yer alan askerî iş birliğiyle ilgili maddede, İran Devleti, Kâbil hâkimi Zaman Şah ile herhangi bir anlaşma yapmamayı taahhüt etmiştir. Ancak bu

yükümlülüğün bir istisnası vardı: Eğer Zaman Şah, Hindistan'daki İngiltere topraklarıyla ilgili herhangi bir iddiada bulunmazsa, İran onunla anlaşma yapabilecekti. Buna karşılık, İngiltere, İran'a bir saldırı gerçekleşmesi durumunda -bu saldırı Afganlar veya Fransızlar tarafından yapılırsa- İran'a savaş malzemesi göndermeyi ve bu konuda destek sağlamayı vaat etmiştir (Verheram, 1988, s. 215; Şemim, 2014, s. 55-56). Bu madde, İngiltere'nin Hindistan üzerindeki hâkimiyetini koruma çabasını ve İran'ı stratejik bir müttefik olarak konumlandırma politikasını açıkça ortaya koydu.

İngiltere ile İran arasında imzalanan ticari antlaşma kapsamında, her iki devletin tüccarları birbirlerinin topraklarına serbestçe giriş-çıkış yapma hakkına sahip olacak ve ticari faaliyetleri sırasında tüm gümrük ve vergilerden muaf tutulacaktı. Ek olarak İngiliz ve Hintli tüccarlar İran'da istedikleri süre boyunca ikamet edebilecek, Basra Körfezi'ndeki limanlara vergisiz bir şekilde mallarını getirebilecekti. Ayrıca kumaş, kurşun, çelik ve demir gibi ticari malların İran'a gümrüksüz olarak girişine izin verilmişti (Mohdevî, 2013, s. 205; Sykes, 1915, p. 399). Bu düzenleme, iki ülke arasında ticari ilişkilerin kolaylaştırılması ve ekonomik etkileşimin artırılması amacını taşımaktaydı. Bununla İngiltere'nin İran'daki ticari nüfuzunu artırmak ve bölgedeki ekonomik çıkarlarını güçlendirmek hedeflenmişti.

İki devlet arasında imzalanan ticaret anlaşmasının taslağı üzerinde görüşmeler sürerken Malcolm, Fransa'nın bölgedeki etkisini sınırlamak amacıyla İngiltere adına Basra Körfezi'ndeki stratejik öneme sahip Keşm ve Hengâm adalarını talep etti. Ayrıca, İngiltere'nin bu adalarda askerî kuvvet konuşlandırmasına ve savunma tesisleri kurmasına izin verilmesini istedi. Ancak bu talep, İran tarafının güçlü itirazlarıyla karşılandı ve şiddetli bir muhalefet sonucunda reddedildi (Hairî, 1986, s. 248; Mohdevî, 2013, s. 205). Bu durum, iki taraf arasındaki müzakerelerin yalnızca ticari değil, aynı zamanda stratejik ve siyasi boyutlar da içerdiğini göstermekteydi. Bu talep, İngiltere'nin İran iç siyasetini kontrol etme arzusunu açıkça ortaya koymaktadır. İngiltere'nin bu anlaşmalarla yaptığı çabalar, ilerleyen dönemlerde İran'dan bir tür kapitülasyon hakkı elde edilmesine yol açtı (Mazenderanî, 1971, s. 91). Malcolm önderliğinde İran'a gönderilen bu heyetin, İngiltere'ye maliyeti yaklaşık 2.000.000 Rupî olup, bu girişim Zaman Şah'tan Hindistan'a yönelen tehlikeyi ortadan kaldırmıştır. Zaman Şah, Mahmud Mirza ile giriştiği mücadelede yenilgiye uğrayarak esir düşmüş ve gözlerine mil çekilmiştir. Bu durum, Afganistan üzerinden Hindistan'a yönelmesi beklenen tehlikenin sona ermesine yol açmıştır. Aynı dönemde, Rus Çarı I. Pavel'in ölümü ve yerine I. Aleksander'ın geçmesiyle birlikte Rusya'nın Hindistan'a yönelik politikasında değişiklik yaşanmıştır. Bu gelişme, İngiltere'nin üzerindeki baskıyı hafifleterek bölgede rahat bir nefes almasını sağlamıştır (Markhan, 1988, s. 42; Mohdevî, 2013, s. 204-205). Malcolm, Tahran'da üç aylık bir bekleyişin ardından, Hacı Halil Han Kazvinî ile birlikte Hindistan'a gitmek üzere yola çıktı (Şemim, 2014, s. 56).

2. Hacı Halil Han Kazvinî'nin Elçiliği ve Öldürülmesi

İngiltere elçisi Malcolm'un İran'da yaptığı görüşmeler sonucunda siyasi ve ticari antlaşmalar imzalandı. Bu antlaşmaların ardından Malcolm, İran Şahı Feth Ali Şah'tan, iki ülke arasında dostane ve samimi ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla İran adına Hindistan'a bir elçi gönderilmesini talep etti. Malcolm'un önerisine göre böyle bir temsilci iki ülke arasındaki müzakerelerin devamını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda bazı anlaşmazlıkların çözümüne de katkıda bulunacaktı. Bu talep üzerine Feth Ali Şah, bir süre bu konuyu düşündü ve danışmanlarıyla istişarelerde bulundu. Nihayet, bu önemli görev için Hacı Halil Han'ı seçmeye karar verdi (Hidayet, 2001, s. 7449-7500; Mirza Salih, 2000, s. 27). Hacı Halil Han, Doğu Hindistan Şirketi'nin İran'daki tanınmış temsilcilerinden biriydi. Onun ana ikamet merkezi Buşehr'di. Yaklaşık 1780 yılından itibaren, Basra Körfezi şeyhleri ile Doğu Hindistan Şirketi arasında ticari faaliyetler gelişmeye başladığında, Hacı Halil Han, İran'ın güneyinde Bombay yönetiminin en tanınmış temsilcisi hâline geldi. Hacı Halil Han'ın ortakları arasında Samuel Manesty ve daha sonra İngiltere'nin İran'daki ilk büyükelçisi olan Harford Jones de bulunuyordu. Doğu Hindistan Şirketi ve bilhassa Bombay yönetimi, İran ile ilişkilerini, özellikle ticaret konusundaki politikalarını belirlerken, her zaman Hacı Halil Han ile istişare ediyorlardı. Onun ve

adamlarının İran'ın farklı bölgeleri hakkında sunduğu raporlar, büyük bir dikkatle inceleniyordu. Bu durum, Doğu Hindistan Şirketi'nin hinterlandında İran'ı temsil etmek için Hacı Halil Han'dan daha iyi bir adayın bulunmadığını açıkça ortaya koyuyordu (Mirza Salih, 2000, s. 27-28).

Hacı Halil Han, Feth Ali Şah'tan gerekli talimatları aldıktan sonra kendisine eşlik eden yaklaşık 120 kişilik bir elçilik heyetiyle 1802 yılının Nisan ayında Buşehr'den Bombay'a hareket etti. Bu yolculuk, iki ticaret gemisi ve bir savaş gemisinden oluşan bir filoyla gerçekleştirildi. Bu diplomatik heyet, İran ve İngiltere arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla düzenlenen önemli bir girişim olarak tarihe geçmiştir. Hacı Halil Han'ın görevinin uğursuzluk işaretleri yolculuğun daha başından itibaren belirgin bir şekilde kendini göstermişti. Bunlar arasında, Maskat civarında meydana gelen şiddetli bir fırtına sonucunda görev heyetini taşıyan geminin batması, değerli atların ve kıymetli malların bir kısmının kaybı gibi olaylar sayılabilir. Bu zorluklara rağmen Hacı Halil Han ve heyetinde hayatta kalanlar, 21 Mayıs 1802 tarihinde sağ salım Bombay'a ulaşmayı başardılar (Mirza Salih, 2000, s. 28). Hindistan genel valisi, Hacı Halil Han'ın Hindistan'a doğru yola çıktığını öğrendiğinde, Bombay valisine talimat vererek İran elçisini büyük bir ihtişamla karşılamasını ve kendisine en üst düzeyde saygı göstermesini istemişti. Hacı Halil Han'ı taşıyan gemi, Bombay limanına yanaştığında görkemli bir karşılama düzenlendi. Bombay valisi, şehrin önde gelenleriyle birlikte limanda elçilik heyetini karşıladı. Ardından, elçilik heyeti deniz kıyısından elçi için tahsis edilen bir saraya doğru hareket etti. Şehir halkı, bugüne kadar böyle ihtişamlı bir karşılama görmedikleri için her yandan İran elçisini izlemek için akın ediyordu. Nihayet İran elçisi, çevresi bahçelerle dolu görkemli bir sarayda ikamet etmeye başladı. Elçinin korunması için de 200 Hintli asker görevlendirildi (Şemim, 2014, s. 56; Mohdevî, 2013, s. 205-206).

Hacı Halil Han, bir gün akşama doğru ikametgâhında dinlenirken sefaret memurları ile sefaretini koruyan Hintli askerler arasında kuş avı meselesi nedeniyle tartışma başladı. Bu tartışma kısa sürede şiddetli bir kavgaya dönüştü ve taraflar silahlarına başvurdu. Olayın altında yatan nedenlerden biri, Hindistan halkının hayvanların avlanmasına karşı duyduğu tepkilerdi. Kuşların avlanması, kültürel ve dinî hassasiyetler açısından hoş karşılanmıyordu. Ayrıca İngilizlere karşı halk arasında biriken nefret, olayı tetikleyen bir diğer önemli faktördü. Hacı Halil Han, 20 Temmuz 1802 Salı günü yaşanan olay sırasında tarafları ayırmak amacıyla şahsen müdahale etti. Ancak bu esnada göğsüne isabet eden bir kurşun sonucu olay yerinde hayatını kaybetti. Olayda yalnızca Hacı Halil Han değil, yanındaki kişiler de zarar gördü; yeğeni birkaç yerinden yaralanırken, hizmetkârlarından beş kişi yaralandı ve dört kişi hayatını kaybetti. İngilizlerin Hindistan'daki tüm birimlerinde büyük bir panik hâkim oldu (Sipehr, 2011, s. 129; Mirza Salih, 2000, s. 27; Şemim, 2014, s. 56; Harrington, 2010, s. 27; Hollingbery, 1984, s. 99).

Bombay valisi, olayın hemen ardından İran elçisinin geçici ikametgâhı olan elçilik binasına ve çevresine 1000 kişilik Hintli ve İngiliz askerinden oluşan bir birliği sevk etti. Elçilik binasının korunmasından sorumlu 200 görevlinin tutuklanarak hapse atılmalarını emretti. Ardından elçiliği kuşatma altına aldılar ve detaylı bir inceleme yapılana kadar giriş çıkışları engellediler. Bu durum, Hindistan Genel Valisi Lord Wellesley'ye bildirildi. Lord Wellesley derhal İran Şahı'na bir mektup yazdı ve bu mektubu, Basra'daki İngiliz konsolosu ve çoğunluğu siyah elbiseler giymiş Bombay'ın önde gelenlerinden oluşan bir heyetle birlikte, İran Sarayı'na özür dilemek üzere gönderdi. Bu heyet, Sultaniye (Çemen-ı Sultaniye)'de Feth Ali Şah'ın huzuruna çıktı. İran Şahı'na, gönderilen mektupta İran Elçiliğinin 200 güvenlik görevlisinin tutuklu olduğu, eğer Şah emrederse onlara ceza verileceği belirtiliyor, ayrıca elçinin ailesine tazminat olarak para gönderildiği bildiriliyordu. Şah, olayı sıradan bir mesele olarak değerlendirdi ve hapse atılanların serbest bırakılmasını söyledi (Sipehr, 2011, s. 129-130; Karadeniz, 2020, s. 301; Şemim, 2014, s. 56).

Feth Ali Şah'ın Hindistan'a saldırı planladığına dair söylentiler, Hacı Halil Han'ın öldürülmesine misilleme olarak, İngilizler için oldukça endişe vericiydi. Büyük olasılıkla bu söylentiler, Hacı Halil Han'ın ölümünden daha fazla çıkar sağlamak isteyen bazı kişiler tarafından yayılmıştı; ancak yine de İngiliz Hindistan'ı üzerinde büyük bir korku yaratmıştı. İngiliz yetkililer, Hacı Halil Han'ın ölümünü tamamen kazara meydana gelmiş bir olay olarak göstermek, hayatta kalanlarına büyük maaşlar ödeyerek teselli etmek ve öte yandan olayın kasıtlı olabileceğine dair her

türlü işareti ortadan kaldırmak için çaba sarf ettiler (Wright, 1989, s. 69; Taceddinî, 2017, s. 91-92).

Hacı Halil Han'ın vefatının ardından Doğu Hindistan Şirketi, İran ile diplomatik ilişkileri muhafaza etmek ve söz konusu hadisenin yol açabileceği gerginliği önlemek amacıyla kapsamlı bir tazminat paketi teklif etti. Şirket, Hacı Halil Han'ın oğluna yıllık 24.000 Rupî ve bunun yanı sıra büyük bir toplu ödeme yaptı. Yaralanan yeğenine yıllık 2.700 Rupî, öldürülen hizmetkârların ailelerine ise her biri için yıllık 600 Rupî maaş bağladı. Bunun yanı sıra, Şirket, Hacı Halil Han'ın naaşının defnedileceği Necef'teki ulema sandığına her yıl 10.000 Rupî katkıda bulunmayı taahhüt etti (Wright, 1989, s. 72). Bu maddi destekler, olayın neden olduğu diplomatik krizi hafifletme ve İran ile İngiltere arasındaki ilişkileri yeniden dengeleme çabalarının bir parçasıydı.

Hacı Halil Han'ın ölümüne karşı Feth Ali Şah'ın gösterdiği sakin ve bağışlayıcı tavır, esasen Rus tehdidine karşı İngiltere'den alacağı desteğin öneminden kaynaklanmaktadır. İngiltere'nin, olayı telafi etmek için gönderdiği kan parası, Şah'ı yatıştırmak için etkili bir araç olmuştur. Ancak, bu durum İran'da bazı ironik tepkilere de yol açmıştır. Şah'ın, *Eğer bilseydim ki bu Avrupalılar, her bir elçinin ölümüne bu kadar para ödüyorlar, her gün bir elçiyi öldürmek için birini göndermeyi kabul ederdim* demiştir (Sykes, 1915, p. 399). Şah'ın bu sözleri, İngiltere'nin elçinin öldürülmesi karşısında ödediği kan parasını oldukça cömert bir davranış olarak değerlendirdiğini gösterir. Bu ifade, olayın siyasi anlamını ve şehri yatıştırma stratejisinin etkisini hicivli bir biçimde eleştirir.

Hacı Halil Han'ın öldürülmesinden sonra Doğu Hindistan Şirketi yetkilileri, İran Sarayı'nın memnuniyetsizliği ve İngiltere ile ilişkilerin kesilmesinden duydukları endişe nedeniyle, mali destek sağlayarak hem Şah'ın hem de Hacı Halil Han'ın ailesinin desteğini kazandı. Bu olayın ardından, üç yıl sonra, Hacı Halil Han'ın yeğeni Muhammed Nebi Han, Feth Ali Şah tarafından Hindistan'a elçi olarak gönderildi. Ancak bu elçilik görevi, beklenen sonuçları sağlayamadan sona erdi ve Muhammed Nebi Han İran'a geri döndü (Şemim, 2014, s. 56-57; Karadeniz, 2020, s. 302).

Feth Ali Şah'ın Hacı Halil Han'ın öldürülmesini olağan bir diplomatik hadise olarak değerlendirmesinin temelinde, dönemin jeopolitik şartları belirleyici olmuştur. XIX. yüzyılın başlarında Rusya'nın Kafkasya'da yürüttüğü genişleme politikası, İran için doğrudan bir tehdit oluşturuyordu. 1801'de Gürcistan'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi ve ardından diğer hanlıklar üzerinde artan askerî baskı, İran'ın kuzeybatı sınırlarını savunma kapasitesini zorlamıştı. Bu süreçte Rusya, İran'ın Kafkasya'daki hâkimiyetini kırmaya yönelik sistemli bir strateji izlerken, İran ordusunun modernizasyonu henüz tamamlanmamıştı ve ülke ciddi bir askerî-teknolojik dezavantaj içerisindeydi. Bu koşullar altında Feth Ali Şah, Rusya karşısında tek başına hareket etmenin imkânsızlığını görerek İngiltere'nin desteğini diplomatik ve askerî açıdan hayati bir unsur olarak değerlendirdi (Ramazanî, 2023, s. 55-58). Dolayısıyla Hacı Halil Han'ın öldürülmesi gibi, potansiyel olarak iki ülke ilişkilerini bozabilecek bir olayda sert bir diplomatik tavır almak yerine, meseleyi asgari düzeyde tutmayı tercih etti. Zira İran açısından İngiltere ile bağların kopması, Rusya karşısında yalnız kalmak anlamına gelecekti. İran'ın bu dönemdeki dış politikasında, Rusya tehdidi karşısında İngiltere ile ittifakı korumak neredeyse bir devlet politikası hâline gelmişti. Bu bağlamda, Şah ve saray çevresi, Hacı Halil Han meselesinde İngiltere'ye karşı tavizkâr bir tutum benimseyerek, uzun vadeli çıkarları kısa vadeli tepkilerin önüne koydu.

İngiltere'nin Hacı Halil Han'ın öldürülmesi karşısında yüksek miktarda tazminat ödemesinin arkasında dönemin Hint yarımadasındaki karmaşık jeopolitik dengeler belirleyici olmuştur. XIX. yüzyılın başlarında Hindistan'daki sömürge yönetimi hem iç isyanlar hem de dış tehditler karşısında son derece kırılgan bir yapıdaydı. Özellikle Tîpû Sultan'ın İngilizlere karşı yürüttüğü direniş hareketleri, bölgedeki istikrarsızlığı derinleştirirken; Afgan hükümdarı Zaman Şah'ın Hindistan'a yönelik saldırı niyetleri, İngiltere için kuzeybatı sınırlarının güvenliği açısından ciddi bir tehdit unsuru teşkil ediyordu. Bu koşullar altında Londra yönetimi, İran'ı kendi çıkarları doğrultusunda bir tampon devlet konumuna yerleştirmeyi hedeflemiştir. İran'ın dostane bir tutum sergilemesi, yalnızca Afganistan üzerinden Hindistan'a yönelebilecek askerî tehditleri sınırlamakla kalmayacak; aynı zamanda Fransa ve Rusya'nın Orta Asya ile Hindistan'a yönelik muhtemel genişleme girişimlerini de dengeleyecekti. Dolayısıyla İngiltere, Tahran ile ilişkilerde yaşanabilecek

olası bir kırılmanın maliyetinin, ödenecek tazminatın çok ötesinde olduğunu görmüştür (Ramazani, 2023, s. 60-62).

Bu stratejik değerlendirme sonucunda Doğu Hindistan Şirketi, Hacı Halil Han olayı karşısında doğrudan diplomatik bir çözüm yolunu tercih etmiştir. Sunulan kapsamlı tazminat paketi, yalnızca İran'ın tepkisini yumuşatmayı değil, aynı zamanda iki ülke arasındaki güven ilişkisini yeniden tesis etmeyi amaçlamıştır. Böylelikle İngiltere hem İran'ı kendi nüfuz alanında tutmayı başarmış hem de Hindistan'daki sömürge güvenliğini koruma yolunda önemli bir diplomatik kazanım elde etmiştir. Wright (1989), bu olayın İngiliz yetkililer üzerindeki etkisini şöyle değerlendirmektedir:

Sonrasında gerçekleşen eylemler, İngilizler tarafından gösterilen belirgin bir zihinsel karmaşa ve aşırı özür dileme biçimindeydi; zira bu kişiler, elçinin öldürülmesinin kısa süre önce Feth Ali Şah ile kurulan dostane ilişkileri zedeleyebileceğinden endişe duymaktaydılar. John Malcolm'a göre, üç yıllık yoğun çabanın sonucu, tam da olgunlaşmak üzereyken, beklenmedik ve eşi görülmemiş bir olay nedeniyle boşa gitmiş oldu (s. 67-68).

Bu değerlendirme, İngiliz diplomatik bürokrasisinin İran ile kurduğu ilişkilerin kırılma riskini ve küçük bir olayın bile büyük stratejik kayıplara yol açabileceğini nasıl algıladığını göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda söz konusu hadisenin İngiltere'nin İran politikalarında beklenmedik bir gerilime neden olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede söz konusu hadise iki tarafın da kendi stratejik çıkarları doğrultusunda yumuşatılmış ve karşılıklı tavizlerle çözüme kavuşturulmuştur. Böylece olay, diplomatik krizden ziyade dönemin güç dengelerini şekillendiren pragmatik bir uzlaşma örneği olarak tarihe geçmiştir.

Sonuç

İran-İngiltere ilişkilerinde Hindistan'ın ayrı bir önemi vardır. Bu önem İngiltere'nin doğuda Portekizlilerin ticari hegemonyasını yıkmak için dünyanın tahıl ve baharat ambarı olan Hindistan'a yönelmesiyle gün yüzüne çıkmıştır. İngiltere, Portekiz'in askerî gücünü kırdıktan sonra 17. yüzyılın başında kurduğu Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla doğu ticaretinde söz sahibi olmaya başladı. Doğu'daki ticari faaliyetlerini geliştirmek ve korumak amacıyla Hindistan'a komşu olan İran coğrafyasına yöneldi. Çünkü İngilizler, İran'ı Hindistan'a açılan bir kapı olarak görüyorlardı. Bu nedenle Hindistan'a diğer güçlü devletleri yaklaştırmamak adına İran ile siyasi ve ticari anlaşmalar yaparak çıkarlarını güvence altına almıştır. Meseleye İran nazarından bakacak olursak Rusya ve Fransa'nın Hindistan'a ulaşma konusunda İran coğrafyası üzerindeki tasarrufları İran'ı endişelendirmekteydi. Bu doğrultuda bu iki güce karşı müttefik arayışında olan İran için İngiltere kaçınılmaz bir güçtür.

19. yüzyılın başında bölgede beliren siyasi atmosferde İran ve İngiltere'nin karşılıklı çıkarları doğrultusunda başlayan ilişkilerin ilk adımı İngiltere tarafından Sir John Malcolm'un başkanlık ettiği bir diplomatik heyetin İran'a gönderilmesiyle başlamıştır. Bu heyetin İran'da yaptığı görüşmeler sonucunda siyasi ve ticari iş birliği anlaşmaları yapılmıştır. Ayrıca İran'ın yine İngiliz çıkarlarına da uygun olarak Hindistan'a resmî bir elçi ataması konusunda mutabık kalınmıştır. Bu çalışmada konu edinilen Hacı Halil Han'ın Hindistan'a gönderilmesi böylece gerçekleşmiştir.

Hacı Halil Han'ın Hindistan'a ulaştıktan bir süre sonra elçilik binası önünde çıkan bir kargaşada kaza eseri öldürülmesi üzerine İngiltere'nin İran gibi bir müttefiki kaybetmemek için gösterdiği tepki bu ittifaka verilen önemi ortaya koymuştur. Nitekim İngiltere, Hindistan'daki çıkarlarını güvence altına almak amacıyla maktulün ailesine ve elçilik heyetindeki görevlilerin ailelerine ciddi miktarlarda tazminat ödemiştir. Bu hadisenin kaza mı yoksa suikast mı olduğu kesin olmamakla birlikte ki kanaatimiz elçinin öldürülmesinin bir kaza sonucu olduğu yönündedir, aslolan İngiltere'nin bu olaya hassasiyetle yaklaşması ve İran'ı kendi safında tutma çabasıdır.

Kazvinî olayı, İran-İngiltere ilişkilerini sarsma potansiyeline sahip olsa da dönemin geniş jeopolitik gerçeklikleri çerçevesinde şekillenen pragmatik bir diplomasi örneğine dönüşmüştür.

Feth Ali Şah için Kafkasya'da ilerleyen Rus tehdidi, İngiltere'nin desteğini vazgeçilmez kılarken; İran sarayı, bu tür bir krizi tırmandırmak yerine, stratejik ittifakı korumayı tercih etmiştir. Öte yandan Hindistan'daki kırılgan sömürge düzenini muhafaza etmeye çalışan İngiltere açısından da İran ile dostane ilişkileri sürdürmek; sadece bölgesel tehditleri dengelemek değil, aynı zamanda Fransa ve Rusya gibi rakip güçlerin genişleme ihtimaline karşı bir tampon oluşturmak açısından hayati öneme sahipti. Doğu Hindistan Şirketi tarafından sunulan yüksek miktardaki tazminat ve izlenen diplomatik yumuşatma politikası, iki tarafın da kısa vadeli gerilimlerden ziyade uzun vadeli çıkarları önceliğini göstermektedir. Bu bağlamda, Hacı Halil Han vakası, erken Kaçar dönemi diplomasisinin ne denli kırılgan olduğunu ve büyük güçlerin bölgesel çıkarlarını korumak adına nasıl esnek ve hesaplı adımlar atabildiklerini ortaya koymaktadır. Olay, bir diplomatik krizden ziyade dönemin güç dengelerini belirleyen stratejik bir uzlaşının somut örneği olarak tarihe geçmiştir.

Çalışmada ortaya koyulduğu üzere Batı için Anadolu'nun taşıdığı stratejik önem yahut Rusya açısından İran ve Afganistan'ın ifade ettiği jeopolitik değer ne ise İngiltere için de Hindistan'daki çıkarları bağlamında İran aynı ölçüde hayati bir konuma sahiptir.

Kaynakça

- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan tarihi* (Cilt 3). Türk Tarih Kurumu.
- Alkaç, Ö. (2023). *Türk ve İran basınında İran Meşrutiyet hareketi (1906-1909)*. Selenge Yayınları.
- Bina, A. E. (2004). *Tarih-i siyasi ve diplomasi-i İran* (Cilt 1). İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran.
- Bulut, Y. (2003). Hindistan'da İngiliz sömürgeciliği, oryantalizm ve William Jones. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(6), 71-106.
- Doğan, O., & Erdoğan, A. (2017). XIX. yüzyılda İngiliz sömürgeciliğinde Hindistan'ın yeri ve önemi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(3), 839-847. <https://doi.org/10.21547/jss.320177>
- Ferhemendzade, F. (2021). *Nüfuz-ı İngiliz der cereyan-ı cenghâ-yı İran ve Rus Devre-i Feth Ali Şah*. <https://psri.ir/?id=84igr8y3>
- Gardanne, K. A. (1983). *Memuriyet-i Jeneral Gardan der İran* (A. İkbâl, Çev.). İntişarat-ı Nigah.
- Hairî, A. (1986). *Nobastîn rîyârîyîba-yı endîşegerân-ı İran ba do rîye-i temeddün burjuvazî-i Garb*. Emir Kebir.
- Harrington, J. (2010). *Sir John Malcolm and the creation of British India*. Palgrave Macmillan.
- Hidayet, R. K. (2001). *Tarih-i ravzatü's-safâ-yı Nasrî* (C. Keyanfer, Haz., Cilt 13). Esatir.
- Hollingbery, W. (1814). *A journal of observations, made during the British embassy to the court of Persia in the years 1799, 1800 and 1801*. From the Press of Ferris.
- Hollingbery, W. (1984). *Ruzname-i sefer-i beyet-i Sir John Malcolm* (E. H. Eminî, Çev.). Ketab Saray.
- Hurmuci, M. C. (1965). *Tarih-i Kaçar: Hakâyikü'l-ahbar-ı Nasrî* (H. Hidivcem, Haz.). Zevâr.
- Kâimmakâm, C. (1947). *Tarih-i tebevvulât-ı siyasi-i nizâm-ı İran*. Şirket-i Metbû'ât.
- Karadeniz, Y. (2019). İngiltere'nin doğu Hind kumpanyası üzerinden Hindistan'ı sömürgeleştirme süreci ve bu süreçteki İran siyaseti (1600-1834). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (93), 43-58. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.14986>.
- Karadeniz, Y. (2020). *İran tarihi (1700-1925)*. Selenge Yayınları.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya tarihi* (2. baskı). Türk Tarih Kurumu.
- Mahmud, M. (1974). *Tarih-i revâbit-i siyasi-i İran ve İngiliz* (Cilt 1). İkbâl.
- Malcolm, J. (1826). *The political history of India from 1784 to 1828* (Cilt 1). John Murray-Albenmarle-Street.
- Malet, A., & Isaac, J. (1983). *Tarih-i karn-ı hîcdebom: İnkılab-ı kebir-i Fransa ve İmparatori-i Napolyon Bonapart* (R. Yasemî, Çev.). İbn-i Sina.
- Markhan, C. (1988). *Tarih-i İran der Devre-i Kaçar* (M. R. Ferzane, Çev.). Neşr-i Ferheng-i İran.

- Mazenderanî, G. V. (1971). *Mecmû'e-i abdnâmeha-yı tarîhî-i İran*. İntişârât-ı Vezaret-i Umur-ı Harici.
- Mirza Salih, G. H. (2000). *Tarih-i sefaret-i Hacı Halil Han ve Muhammed Nebi Han be Hindistan*. Kevir.
- Mohdevî, A. H. (2013). *Tarih-i revâbit-i harici-i İran* (18. baskı). Emir Kebir.
- Naibyan, C. (1994). *Revâbit-i İran ba duvel-i harici der Devre-i Kaçariye*. Ferdabe.
- Nevaî, A. (1985). *İran ve cihan* (Cilt 2). Mu'essese-i Neşr-i Homa.
- Ramazanî, R. (2023). *Tarih-i siyaset-i harici-i İran* (N. İslamî & Z. Pizikiyân, Çev.). Neşr-i Ney.
- Piri, M. (2011). Role of India in the formation of political relations between İran and Britain during the Period of Fath Ali Shah Qajar. *Journal of Subcontinent Researches University of Sistan and Baluchestan*, 3(7), 117-136.
- Sipehr, M. T. L. (2011). *Nasihü't-tevârih tarîh-i Kaçariye* (C. Giyanfer, Haz., Cilt 1). Esatir.
- Sykes, P. (1915). *A history of Persian* (Cilt 1). Macmillan and Co.
- Şemim, A. A. (2014). *İran der Devre-i saltanat-ı Kaçar* (12. baskı). Mudebbir.
- Taceddinî, J. (2017). Vakâyi-i Hind yaddaşthâ-yı rûzname-i Abdüllatif Şuşterî der Bombay. *Fasılname-i Mütâlaât-ı Şebe-i Kara Danişgâh-ı Sistan ve Belucistan*, 9(32), 79-94.
- Taçbehş, A. (2013). *Siyasetha-yı isti'mâr-i Rusya tezâri İngilistan ve Fransa der İran*. İkbal.
- Verheram, G. (1988). *Nizâm-ı siyasi-i ve sazmanha-yı içtimâî der asr-ı Kaçar*. Mu'in.
- Watson, R. G. (1975). *Tarih-i İran* (A. V. Mazenderanî, Çev.). Emir Kebir.
- Wright, D. (1989). *İraniyan der miyân-ı İngilizîha* (K. İmamî, Çev.). Neşr-i Nov.